

bol miktarda iktibasta bulunmuştur. Hocalarından yaptığı alıntıları bir nevi intihal olarak değerlendiren Merzûbânî onu hocalarının eserlerine kendi adını koymakla itham etmiş, *Kitâbü Men lukkı-be mine's-şu'arâ' bi-beytin kâlehû* adlı eserinin gerçek yazarının İsmâil b. Ebû Ubeydullah olduğunu ileri sürmüştür (Yâkût, VI, 2481). Ancak bu ithamların kışkırtıcıktan ileri geldiği anlaşılmaktadır. Çünkü Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğâ-nî*'sinde İbn Habîb'in rivayetlerine geniş yer vermesi, Cerîr, Ferezdak, İbn Kays er-Rukayyât ve Ru'be gibi birçok şairin divanlarının İbn Habîb rivayetiyle intikal eden nüshalarının rağbet görmesi, onun kasıtlı olarak bu gibi intihallere tevessül edecek bir kişiliğe sahip olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte çağdaşlarının isnad zincirine özen gösterdiği bir dönemde İbn Habîb'in, nakillerinde "kitap ehlienden biri, bir yahudi, karşılaştığım bir kişi ..." gibi belirsiz ifadelerle yer vermesi eleştirilmiştir.

Eserleri. 1. *el-Muḥabber*. Bir nevi peygamberler ve halifeler tarihi niteliğindeki eserde hadiseler ve şahsiyetler ayrıntılarına girilmeden listeler halinde verilmiştir. Soy kütüklerinde anne şeceresine geniş yer ayrılması, İslâm öncesi ve ilk İslâmî döneme ait orijinal rivayetler ve anekdotlar ihtiva etmesi kitabın başlıca özelliklerindendi (nşr. Ilse Lichtenstädter, Haydarâbâd-Dekken 1361/1942). 2. *el-Münemmak fi aḥbâri Kureyş*. Hz. Âdem'den Resûl-i Ekrem'e ka-dar geçen bütün peygamberlerle Kureyş kabilesinin ensâb ve aḥbârına dair (nşr. Hurşîd Ahmed Fânk, Dehli 1384/1964; Beyrut 1985). 3. *Muḥtelefü'l-kabâ'il ve mü'telefuhâ (el-Mü'telif ve'l-muḥtelef fi'n-neseb, Risâle 'an ittifâkı ve iftirâkı esmâ'il-kabâ'ili'l-'Arabiyye)* (nşr. Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen 1850 → [baskı yerı yok], 1967 [Mektebetü'l-müsennâ]; nşr. Râne M. Nûr-rahmân İhsân İlâhî, Wiesbaden 1964; nşr. İbrâhîm el-Ebyârî, Kahire, ts.; nşr. Hamed el-Câsir, Riyad 1400/1980). 4. *Risâletü Esmâ'il-kabâ'ili ('l-müteşâbihe ve gayri'l-müteşâbihe)* (nşr. Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen 1850). 5. *Esmâ'ü'l-muḡtâlin mine'l-eşrâf fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm ve esmâ'ü men kütile mine's-şu'arâ'* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, I-II, Kahire 1373/1954, 1955, 1393/1973). 6. *Elkâbü's-şu'arâ' ve men yu'raf minhum bi-ümmihî* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, Kahire 1373/1954, 1955, 1393/1973). 7. *Kûna's-şu'arâ' ve men galebet künyetühû 'alâ ismih* (nşr. Ab-

düsselâm M. Hârûn, Kahire 1373/1954, 1955, 1392/1972). 8. *Kitâbü Ümmehâtî'n-nebî* (nşr. Hüseyin Ali Mahfûz, Bağdat 1372/1952). 9-10. *el-Emsâl (el-Emsâl 'alâ ef'alü min / Ef'alü min fi'l-emsâl)* ve *Mâ câ'e ismâni eḥadühümâ eşheru min şâhibihî fe-sümniye bihî* (Muhammed Hamîdullah *el-Emsâl*'in bir cüzünü neşretmiştir; *MMİlr.*, IV [Bağdat 1375/1956], s. 35-45). 11. *Kitâbü Men nüsibe ilâ ümmihî mine's-şu'arâ'* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, Kahire 1951, 1392/1972; nşr. Giorgio Levi Della Vida, *JAOS*, sy. 62 [1942], s. 156-177). İbn Cinnî kitabına bazı ilâveler yapmış ve açıklamalarda bulunmuştur (*DİA*, XIX, 399). 12. *Ḥalku'l-insân fi'l-luḡa* (nşr. Halîl İbrâhîm el-Atıyye, Kahire 1414/1994). 13. *Kitâb fi aḥbâri's-şu'arâ' ve ṭabakâtihim*. 14. *Kitâbü's-Şu'arâ' ve ensâbihim (Ensâbü's-şu'arâ')* (son iki eserin yazma nüshaları için bk. Sezgin, II/1, s. 151). Kaynaklarda Muhammed b. Habîb'in daha başka eserleri de zikredilmektedir.

Müellifin rivayet edip bir kısmını şerhettiği divanlar da şunlardır: *Divânü Cerîr b. 'Atıyye* (şerh), *Divânü Ru'be b. 'Accâc* (şerh), *Divânü Zürrumme* (şerh), *Divânü Lebîd b. Rebî'a* (şerh), *Divânü Cirân el-'Üd* (şerh), *Divânü Küseyyir* (şerh), *Divânü Ferezdak*, *Divânü Aḥ-ṭal*, *Divânü Efveh el-Evdî*, *Divânü İbn Kays er-Rukayyât*, *Neḳâ'izu Cerîr ve'l-Ferezdak*, *Neḳâ'izu Cerîr ve 'Ömer b. Lece'*, *Divânü İbnü'd-Dümejne*, *Divânü Muhammed b. Beşîr el-Ḥâricî*, *Divânü 'Uḳayşir el-Esedî*, *Divânü Sürâka el-Bâriki*, *Divânü 'Uceyr es-Selûli*, *Divânü A'sâ et-Taḡlibî*, *Divânü Züfer b. Hâriş*, *Divânü Nu'mân b. Beşîr*, *Divânü Ḥassân b. Şâbit*, *Divânü Hutay'e*, *Divânü 'Amr b. Şe's*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Habîb, *el-Münemmak*, neşredenin girişi, s. 3-17; Ebû'l-Kâsim ez-Zeccâci, *Mecâlisü'l-ulemâ'* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1403/1983, s. 75-76; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-nahviyyin* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1375/1955, s. 96-97; Ebû Bekir ez-Zübejdî, *Ṭabakâtü'n-nahviyyin ve'l-luḡaviyyin* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1392/1973, s. 139-140; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Nâhid Abbas Osman), Devha 1985, s. 210-212; İbn Mis'ar et-Tenühî, *Târihu'l-ulemâ'i'n-nahviyyin* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulvî), Cize 1412/1992, s. 204-205; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, II, 277-278; Sem'ânî, *el-Ensâb*, Leiden 1912, s. 510-511; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, Beyrut 1993, VI, 2480-2483; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 119-121; Zehebî, *Târihu'l-İslâm: sene 241-250*, s. 423; Safedî, *el-Vâfi*, II, 325; Firûzâbâdî, *el-Bülgâ fi terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luḡa* (nşr. Muhammed el-Mısıfî), Küveyt 1407/1987, s. 192-

193; İbn Kâdi Şühbe, *Ṭabakâtü'n-nuḥât ve'l-luḡaviyyin* (nşr. Muhsin Gayyâzi), Nefes 1974, s. 81-82; Brockelmann, *GAL*, I, 105; *Suppl.*, I, 165-166; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 307; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IX, 174-175; C. Zeydân, *Âdâb*, II, 197-198; Sezgin, *GAS*, II/1, s. 151; VIII, 90-92; Ömer Ferruh, *Târihu'l-edeb*, II, 283-284; I. Lichtenstädter, "Muhammed İbn Habîb and his Kitâb al-Muḥabbar", *JRAS* (1939), s. 1-27; a.m.f., "Muhammed b. Habîb", *El'* (İng.), VII, 401-402; Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", *DİA*, XIX, 399; Âzertâş Âzernûş, "İbn Habîb", *DMBİ*, III, 306-308.

MEHMET SAMİ BENLİ

MUHAMMED HAMİDULLAH

(محمد حميد الله)

(1908-2002)

XX. yüzyılın
önde gelen İslâm âlimlerinden.

19 Şubat 1908'de Hindistan'ın Haydarâbâd şehrinde dünyaya geldi. Ailesi köklü ilmi geleneğe sahip olup Arap müfessir ve mutasavvıfı Mahdûm Mehâimî'nin (ö. 835/1432) soyundan gelmektedir. Babası Haydarâbâd Nizamlığı başmüftülerinden Ebû Muhammed Hafîlullah'tır. İlk bilgileri babasından aldıktan sonra dinî eğitimini Câmia Nizâmiyye'de tamamladı ve yüksek lisans seviyesine denk bir derece olan "mevlevî kâmil" unvanını aldı. Ardından mezun olduğu Osmâniye Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde devletler hukuku alanında yüksek lisans yaptı. 1929'da Hanefî âlimlerinin eserlerini neşretmek amacıyla oluşturulan Meclisü İhyâ'i'l-maâri-fi'n-Nu'mâniyye'nin kuruluşuna katıldı.

Muhammed Hamîdullah, asistan olduğu Osmâniye Üniversitesi tarafından, İslâm devletler hukukuyla ilgili doktorasını tamamlamak için Almanya'nın Bonn şehrindeki Rheinische Friedrich Wilhelms Üniversitesi'ne gönderildi. Çalışmaları sırasında San'a, Mekke, Medine, Beyrut, Şam ve Kahire kütüphanelerinde araştırmalarda bulunduktan sonra 1932 yılında İstanbul'a gitti ve Şerefettin Yaltkaya, İsmail Saib Sencer, Hellmut Ritter, Osman Rescher gibi ilim adamlarıyla görüştü. Doktorasını yaparken Paul Ernst Kahle ve Salim Fritz Krenkow'dan faydalandı. Bu süre içerisinde aynı üniversitede Arapça ve Urduca dersleri verdi, *Islamic Culture* dergisinin Avrupa muhabirliğini yaptı. 1933'te tezini tamamladı ("Die Neutralität im islamischen Völkerrecht", *ZDMG*, XIV [1935], s. 68-88). Paris'te Sorbonne Üniversitesi'ne sunacağı ilk dönem İslâm diploması hakkındaki diğer bir doktora

MUHAMMED HAMİDULLAH

teziyle ilgili olarak Avrupa ve Kuzey Afrika kütüphanelerinde yazma eserler ve özellikle Fransız şarkiyatçısı M. Gaudefroy-Demombynes'in yanında İslâm'ın ilk dönemine ait siyasi belgeler üzerinde çalıştı. Bu tezini de (*Corpus des documents sur la diplomatie musulmane à l'époque du prophète et des khalifes orthodoxes*, Paris 1935) verdikten sonra bir süre Henri Laoust, Louis Massignon ve William Marçais'nin Collège de France'taki derslerine katıldı. Ardından ülkesine döndü ve 1936-1946 yılları arasında Osmâniye Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde İslâm hukuku ve devletler hukuku profesörü olarak görev yaptı; ayrıca Dinî İlimler Fakültesi'nde ders verdi.

1946 yılında Haydarâbâd Nizamlığı'nın Birleşmiş Milletler'e üye olması için kurulan delegasyona seçilen Hamîdullah, yurt dışındayken Hindistan'ın Haydarâbâd Nizamlığı'nı işgal etmesi üzerine (1948) ülkesine dönmedi. Haydarâbâd'ın bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlamak amacıyla çalışmalar yaptığı için Hindistan hükümeti de onun Haydarâbâd topraklarına girmesini yasakladı. Hindistan ile İngiltere arasındaki suçluların iadesi anlaşmasına göre İngiltere'ye girişi engellenince Fransa'ya yaptığı sığınma başvurusunun kabul edilmesi üzerine 1996 yılına kadar orada vatansız (heimatlos) statüsünde yaşadı. 1954'te Paris'teki Centre National des Recherches Scientifiques'te araştırmacı olarak çalışmaya başlayan ve 1978 yılında emekli olduktan sonra da araştırmalarına devam eden Hamîdullah, rahatsızlığı ilerleyince 1996'da Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek Florida eyaletinin Jacksonville şehrindeki akrabalarının yanına yerleşti. 17 Aralık 2002 tarihinde vefat etti, mezarı Jacksonville'deki müslüman kabristanındadır (Muslim Garden of Chapel Hills Memorial Gardens).

Muhammed Hamîdullah alçak gönüllü, nezaketi, dindarlığı, dünya nimetlerine ve paraya değer vermemesiyle tanınmış ve hiç evlenmemiştir. Eserlerinden telif ücreti almazdı. Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili çalışmalarından dolayı Pakistan Devleti'nin kendisine lâyık gördüğü en yüksek dereceli hilâl-i imtiyâz nişanını kabul etmiş, fakat para ödülünü İslâmâbâd'daki İslâm Araştırmaları Enstitüsü'ne bağışlamıştır; aynı şekilde Kral Faysal para ödülünü de almamıştır. Kendisine Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Türk yazılı edebiyatının gelişmesine yardım eden yayınları dolayısıyla

la takdir ve teşekkür belgesi, İstanbul'daki bir kültür vakfı tarafından "Türk Millî Kültürüne Hizmet Şeref Armağanı" ödülü verilmiştir. Muhammed Hamîdullah Urduca, Hintçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça, Arapça, Farsça ve Türkçe biliyordu. Mescid-i Nebevî'de kıraat âlimi Hasan b. İbrâhim eş-Şâir'in huzurunda Kur'an-ı Kerim'i baştan sona kadar kıraat etmiş ve bir icâzetnâme almıştır.

1950'lerin başlarında bir süre Pakistan Devleti'nin ilk anayasasıyla ilgili hazırlık çalışmalarına katılan Hamîdullah, 1951'de İstanbul'da düzenlenen XXII. Milletlerarası Müsteşriker Kongresi'nde sunduğu İslâm hukukunun kaynaklarına dair tebliğiyle dikkatleri üzerinde topladı. 1952 yılından itibaren yirmi üç yıl boyunca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde misafir profesör sıfatıyla ders verdi. Bu enstitüde bulunduğu sırada kendisine asistanlık yapanlar arasında Fuat Sezgin ve Salih Tuğ yer almaktadır. Aynı süre içinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde İslâm tarihi, İslâm müesseseleri tarihi, mukayeseli dinler tarihi ve İslâm hukuku dersleri okuttu; ayrıca İstanbul, İzmir, Konya ve Kayseri'de çok sayıda konferans verdi. Derslerini ve konferanslarını takip eden, daha sonra İslâmî ilimler alanında akademik çalışma yapanlar arasında Hayreddin Karaman, Bekir Topaloğlu, Suat Yıldırım, Yusuf Ziya Kavakçı ve İhsan Süreyya Sırma da bulunmaktadır. Hamîdullah Paris'te Centre National des Recherches Scientifiques'teki görevi sırasında Paris Camii'nde de cuma günleri dersler verdi ve burada bir İslâm kültür merkezinin kurulmasına katkıda bulunup uzun süre *France-Islam* dergisini yayımladı. Amicales des Musulmans en Europe'un faaliyetlerine katıldı ve l'Association des Etudiants Islamiques

en France'ta haftalık konuşmalar yaptı. Paris'te yaşadığı sürece aralarında entelektüellerin de bulunduğu pek çok kimsenin İslâmiyet'i kabul etmesine vesile oldu. Ayrıca Avrupa'da İslâm'ın tebliği amacıyla 1950'li yıllarda Cenevre'de Centre Islamique de Genève adlı bir araştırma ve yayın kurumunun teşekkülüne ve yayınlarına destek verdi. Paris'te akademik çalışma yapan Türk öğrencilerine yardımda bulundu. İslâmî ilimlere bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşarak uzmanlık alanının dışında da inceleme ve araştırmalar yapan ve bunları ilk kaynaklara dayandırmaya çalışan Hamîdullah, özellikle İslâm tarihiyle ilgili çalışmalarında sadece tarihî bilgileri aktarmakla kalmamış, bazan olayların geçtiği yerlere bizzat gidip incelemeler yaptıktan sonra kendi yorum ve değerlendirmelerini katmıştır. Bunları yaparken genelde akılcı bir tutumla ispatlanmamış herhangi bir hususu kabul etmekten uzak durmuş, çalışmalarında sadece tarihî bilgileri gözler önüne sermek yerine olayların gerçek sebeplerini araştırmaya ve bunların sonuçlarını göstermeye gayret etmiştir. Hamîdullah'ın başta mucizeler olmak üzere bazı konularda akılcı yönü ağır basan açıklamaları zaman zaman eleştirilmiştir. Ona göre bazı insanlar mucize sebebiyle inandıkları, bazıları da böyle bir etkinin altında kalmadan iman ettikleri için mucizenin inanç açısından etkisi kesin değildir. Mi'rac hadisesinde de önemli olan husus Allah'a doğru yüceliştir; nerede ve nasıl olduğu fazla ehemmiyet taşımaz (*İslâm Peygamberi*, I, 133).

Muhammed Hamîdullah, rivayete dayalı yöntemler kullanmaları açısından hadis ve tarih ilimleri arasında yakın bir ilişki bulunduğu görüşündedir. İnsanların tarihî belgeleri ilk elden alma arzusu sonucunda belgelerin büyük bir kısmının metinleri bu iki ilim sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir. Hadislerle ilgili rivayetlerin güvenilir olup olmadığını tesbit etmekten çok rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'e ve dönemine ait daha kesin bilgilere ulaşmak önemlidir. Onun Hemâm b. Münebbih'in şahîfesini neşretmesiyle, şifahî rivayetlerin aktarılmasının ilk dönemlere ait verilere ulaşmada uygulanan tek yöntem olmadığı ispatlanmıştır. Böylece Ignaz Goldziher'in ortaya attığı, rivayetlerin toplumun ihtiyaçlarına göre sonradan uydurularak şifâhen nakledildiği iddiasının aksine yazılı rivayetten de destek alan bir hadis aktarma yönteminin bulunduğu anlaşılmıştır.

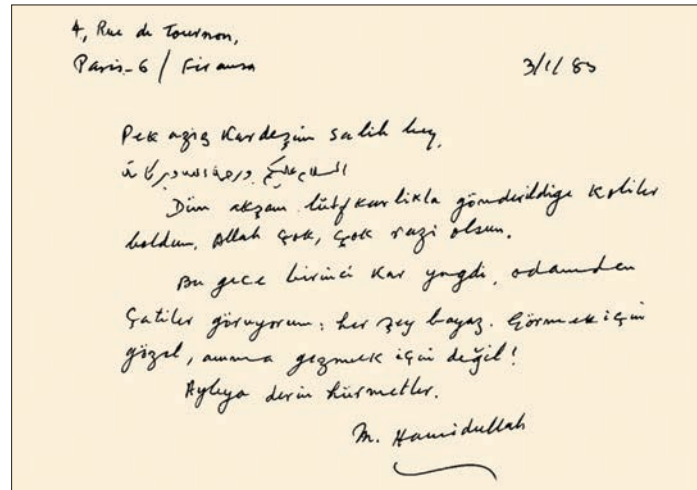
Muhammed Hamidullah

Eserleri. A) Telif Eserleri. 1. Quran in Every Language (Hyderabad-Deccan 1936, 1939). Bütün Kur'an tercümelerinin bibliyografik bir listesi olup Fâtîha sûresinin çeşitli dillerdeki çevirilerini ihtiva etmektedir. **2. Mecmû'atü'l-veşâ'iki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve'l-ħilâ-feti'r-râşide** (Kahire 1941, 1956; Beyrut 1965, 1983, 1985, 1987). Doktorasının malzemesini oluşturan idarî-siyasî belgelerin neşridir. Müellif, eserin her yeni baskısında bulunduğu belgeleri eklemek suretiyle çalışmasını geliştirmiştir. Kitabın Hz. Peygamber dönemiyle ilgili bölümü Vecdî Akyüz tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Hz. Peygamber Döneminin Siyasî-İdarî Belgeleri, İstanbul 1997). **3. The Muslim Conduct of State** (Hyderabad-Deccan 1942; Lahore 1945, 1953, 1962, 1979). İslâm devletler hukukuna dair olup ilk defa 1941-1942 yıllarında *Islamic Culture* dergisinde yayımlanmıştır. Eserde Hamîdullah'ın Bonn Üniversitesi'nde yaptığı doktora tezi de yer almaktadır. *Islamic World Inter-State Relations* adıyla da yayımlanan kitabı (New Delhi 2001) Kemal Kuşçu (İstanbul 1963; Ankara 1979) ve Hamdi Aktaş (İstanbul 1998) *İslam'da Devlet İdaresi* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. **4. The Battlefields of the Prophet Muhammad** (Woking 1953; Hyderabad-Deccan 1972). İlk olarak 1952 ve 1953'te *The Islamic Review* dergisinde (London) neşredilen eser Hz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları adıyla Türkçe'ye (trc. Salih Tuğ, İstanbul 1962, 1972, 1981, 1991), *Resûl-i Ekrem der Meydân-ı Ceng* ismiyle Farsça'ya (trc. Seyyid Gulâm Rızâ, Tahran 1956, 1970) tercüme edilmiştir. **5. Le saint Coran** (Paris 1959, 1989). Kur'an-ı Kerim'in bir müslüman âlim tarafından yapılan ilk Fransızca çevirisi olup aynı zamanda Kur'an'ın bir Batı dilinde en çok okunan tercümesidir. Baş tarafında Kur'an tarihi hakkında bilgilerle Batı dillerindeki Kur'an çevirilerinin listesini içeren bir giriş yer almaktadır. Bir tür tefsirî tercüme özelliği taşıyan meâlde açıklamalar çoğunlukla notlar şeklindedir. Abdülaziz Hatip ve Mahmut Kanık tarafından *Aziz Kur'an* adıyla Türkçe'ye tercüme edilen eserin (İstanbul 2000) daha önce yalnız giriş kısmının çevirisi yapılmıştır (*Kur'an-ı Kerim Tarihi: Bir Deneme*, trc. Mehmet Sait Mutlu, İstanbul 1965; Ankara 1991 [Macit Yaşaroğlu'nun *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Terceme ve Tefsirleri Bibliyografyası* ile birlikte); *Kur'an-ı Kerim Tarihi: Özellikleri, Tedvini, Türkçe ve Batı Dille-*

rine Yapılan Tercümeleeri, ilâvelerle birlikte trc. Salih Tuğ, İstanbul 1993). **6. Le prophète de l'Islam: Sa vie et son oeuvre** (I-II, Paris 1959, 1978, 1979; *İslâm Peygamberi*, trc. M. Sait Mutlu – Salih Tuğ, İstanbul 1969, 1972; trc. Salih Tuğ, I-II, İstanbul 1980, 1990, 2003; trc. Mehmet Yazgan, İstanbul 2004). Müellif, Hz. Peygamber'in hayatını ilk elden verilere ve kaynaklara dayanarak incelediği bu eserin üzerindeki çalışmalara devam ederek yeni baskılarına çeşitli bilgiler eklemiştir. Çeşitli dillere çevrilen kitapta konular siyer kitaplarının aksine sistematik düzenle anlatılmıştır. **7. Introduction to Islam** (Hyderabad-Deccan 1957, *Initiation à l'Islam*, Paris 1963). Hamîdullah bu eserini, İslâm hakkında güvenilir bilgi edinme ihtiyacına cevap vermek amacıyla yazdığını belirtir. Yirmiden fazla dile çevrilen ve pek çok kişinin İslâm'ı benimsemesine vesile olan kitap Kemal Kuşçu (İstanbul 1961, 1965, 1973) ve Cemal Aydın (Ankara 1996) tarafından *İslam'a Giriş* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. **8. Muhammad Rasulullah** (Hyderabad-Deccan 1974). Hz. Peygamber'in hayatını özet olarak ele alan eseri Salih Tuğ (*Resûlullah Muhammed*, İstanbul 1973, 1992) ve Ülkü Zeynep Babacan (*Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed*, İstanbul 2001) Türkçe'ye tercüme etmiştir. **9. el-Bokhari, les tradition islamiques (tome-5). Introduction et notes correctives de la traduction française de Octave Houdas et William Marçais** (Paris 1401/1981). Buhârî'nin *el-Câmî'u's-şahîh*'inin iki şarkiyatçı tarafından yapılan Fransızca çevirisindeki yanlışları göstermek üzere kaleme alınmıştır. **10. The Emergence of Islam**. Hamîdullah'ın, hicretin 1400. yılı kutlamaları çerçevesinde Pakistan'ın Bahâvelpûr şehrindeki İslâm

Üniversitesi'nde verdiği on iki konferansından oluşmaktadır. Bu metinler ilk defa *Huṭabât-ı Behâvelpûr* adıyla Urduca (1981, 1985), bazı değişikliklerden sonra İngilizce (trc. Afzal İqbal, İslamabad 1993) olarak yayımlanmıştır. Eseri Murat Çiftkaya *İslâm'ın Doğuşu* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul 1997). **11. Six originaux des lettres diplomatiques du prophète de l'Islam** (Paris 1985, *Hazret-i Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, trc. Mehmet Yazgan, İstanbul 1998). **12. Le grand livre de la conduite de l'état** (I-IV, Ankara 1989). Muhammed eş-Şeybânî'nin *es-Siyerü'l-kebir* adlı kitabının Serahsî'nin yaptığı şerh ile birlikte Fransızca'ya tercümesidir. UNESCO adına hazırlanan, ancak bu kurum tarafından yayımlanamayan tercüme Türkiye Diyanet Vakfı neşretmiştir. Hamîdullah'ın Osmaniye Üniversitesi adına Carl Brockelmann'ın *Geschichte der Arabischen Litteratur*'unun asıl ve ek ciltlerinden yaptığı Urduca çeviri yayımlanmamıştır.

Muhammed Hamîdullah'ın kitapçık tarzında kaleme aldığı çok sayıdaki eserinin başlıcaları şunlardır: *Daily Life of a Muslim* (İslamabad 1989); *Economic System of Islam* (İslamabad 1989); *The Muslim Women* (İslamabad 1989); *Spiritual Life in Islam* (İslamabad 1989); *Status of Non-Muslim in Islam* (İslamabad 1989). Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde okuttuğu bazı derslerin notları *İslâm Tarihine Giriş* (trc. Ruhi Özcan, İstanbul, ts.) ve *İslâm Müesseselerine Giriş* (trc. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992), aynı fakültede verdiği çeşitli konferansların tercümeleeri de *Misafir Prof. Dr. M. Hamidullah'dan Konferanslar* adıyla (trc. Zahit Aksu, baskı yeri ve tarihi yok) basılmıştır.

Muhammed
Hamîdullah'ın
el yazısı

B) Neşirleri. Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi uşûli'l-fıkh* (I-II, Dımaşk 1385/1965 [Fransızca olarak kaleme alınmış uzun bir girişle birlikte]); İbn İshak, *es-Sîre* (*Sîretü İbn İshâk el-müsemâ bi-Kitâbi'l-Mübede' ve'l-meb'âş ve'l-megâzi*, Rabat 1976); Reşid b. Zübeyr, *ez-Zehâ'ir ve't-tuĥaf* (Küveyt 1959); Nu'mân b. Muhammed b. İrâk, *Kitâbü Ma'deni'l-cevâhir fî târihi'l-Başra ve'l-Cezâ'ir* (İslâmâbâd 1973); Radyüüddin Ahmed b. İsmâil el-Kazvînî, *Kitâbü's-Serd ve'l-ferd fî şahâ'ifi'l-aĥbâr* (İslâmâbâd 1411); İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-Envâ' fî mevâsimi'l-'Arab* (Charles Pellat ile birlikte, Haydarâbâd 1375/1956; Bağdat 1988); Vâkıdî, *Kitâbü'r-Ridde ve nebze min fütûhi'l-'Irâk* (Paris 1989). Hamidullah ayrıca Ebû Hanîfe ed-Dineverî'nin *Kitâbü'n-Nebât* adlı ansiklopedik eserinin bir kısmını (Kahire 1973; Karaçi 1993), Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşraf*'ının Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bölümünü (Kahire 1959), Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî'nin *Kitâbü mâ câ'e ismâni eĥadühümâ eşheru min şâhi-bihî fe-sümmiyâ bihi* adlı risâlesini, *Kitâbü'l-Emsâl*'inin bir cüzünü (MMİlr., IV/1 [1375/1956], s. 35-45) ve Hemmâm b. Münebbih'in *es-Şâhiyetü's-şâhiha'sını* (MMİAdm., XXVIII [1953], s. 96-111; Dımaşk 1954; Hyderabad-Deccan 1955, 1956 [Urduca tercümesiyle birlikte], 1961, 1967; Paris 1979) yayımlamıştır. *es-Şâhiyetü's-şâhiha'*nın baş tarafında hadislerin tedvinine dair geniş bir girişi bulunmaktadır. Eser Kemal Kuşçu (*Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahifa-i Hemmam İbn Münebbih*, İstanbul 1967), Talat Koçyiğit (*Hemmâm İbn Münebbih'in Sahifesi*, Ankara 1967) ve M. Rağıp İmamoglu (*İlk Hadis Mecmualarından Hemmam b. Münebbih'in Hadis Mecmuası*, Ankara 1966-1967) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Hamidullah'ın çeşitli dergilerde yayımlanan çok sayıda makalesinden bazıları şunlardır: "İslâm Hukukunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes" (trc. İbrahim Canan, *İİFD*, III [1979], s. 379-410; IV [1980], s. 313-326); "İslâmî İlimlerde İsrâiliyat Yahut Gayr-i İslâmî Menşeli Rivayetler" (*İİFD*, sy. 2 [1977], s. 295-319); "İslâm'da Devletler Hususi Hukuku Mefhumu" (*Annales de la faculté de droit d'Istanbul*, XII/18 [1962], s. 320-339); "İslâm'da Hac" (trc. M. Âkif Aydın, *İTED*, VIII/1-4, [1980], s. 123-162); "Hicrî Takvim ve Tarihi Arkapları" (trc. Kasım Şulul, *ÜÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/9 [2000], s. 671-685); "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri" (trc. Abdullah Aydınli, *EAÜİFD*,

sy. 4 [1980], s. 327-342); "İslâm'da Şahsî Teminatların Kaynakları Meselesi" (trc. Ahmet Özel, *Diyanet Dergisi*: Hicret Özel Sayısı [1981], s. 217-231); "Une ambassade du calife Abu Bakr auprès de l'empereur Heraclius et le livre byzantin de la prédiction des destinées" (*Folia Orientalia*, II/1-2 [1961], s. 29-42); "A Letter of the Prophet in the Musnad Script Addressed to the Yemenite Chieftains" (*HI*, V/3 [1982], s. 3-20); "Usûl al-Fıkh'in Tarihi" (trc. Fuad Sezgin, *İTED*, II/1 [1956-57], s. 1-18); "Constitutional Problems on Early Islam" (*İTED*, V/1-4 [1973], s. 15-36; 1924-1980 yılları arasındaki çalışmalarıyla ilgili seçme bir bibliyografya için ayrıca bk. *İslâm Peygamberi*, II, 1159-1169).

Muhammed Hamidullah'ın İslâm huku ve İslâm tarihine dair makaleleri derlenerek *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları* (der. Salih Tuğ, İstanbul 1962), *İslam Hukuku Etüdleri* (İstanbul 1984), *İslâm Anayasa Hukuku* (haz. Vecdi Akyüz, İstanbul 1995) ve *Makaleler / İlk İslâm Devleti* (trc. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992) adıyla yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Hamidullah, *The Muslim Conduct of State*, Lahore 1953, s. VI-VII; a.mlf., *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, s. XV-XX, 133; II, 1158-1169; a.mlf., "Mucize, Kerâmet ve İstidrâc", *Misafir Prof. Dr. M. Hamidullah'dan Konferanslar* (trc. Zahit Aksu), [baskı yeri ve tarihi yok], s. 4; Alim Yıldız - Tahsin Koçyiğit, *İlahiyat Fakültesi Dergileri Makale ve Yazarlar Fihristi (1952-2002)*, Ankara 2002, s. 242-243; Suat Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, İstanbul 2003, s. 280-281; a.mlf., "Muhammed Hamidullah", *Yeni Ümit*, sy. 59, İzmir 2003, s. 7-12; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Muhammed Hamidullah", *Çağdaş İslâm Düşünürleri* (ed. Çağfer Karadaş), Bursa 2003, s. 87-98; a.mlf., "Çok Yönlü Bir İslâm Alimi Portresi: Muhammed Hamidullah", *Yedi İklim*, XVI/157, İstanbul 2003, s. 58-59; İhsan Süreyya Sırma, "Paris Müslümanları Öksüz", *Yeni Dünya*, IV/44, İstanbul 1997, s. 49; a.mlf., "Üstad Muhammed Hamidullah'ın Ardından; O Klasik ve Modern Bir Âlimdi", *Bilgi ve Düşünce*, I/4, İstanbul 2003, s. 108-110; Ramazan Altınay, "Örnek Bir Çağdaş İslâm Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamidullah", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Van 2000, s. 263-298; Mehmet Görmez, "Hamidullah Hocamız Üzerine Mehmed Said Hatiboğlu ile Söyleşi", *İslâmiyât (Kitâbiyât, Bülten)*, V/4, Ankara 2002, s. 4-13; Salih Tuğ, "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah 1908-2002 (1326-1423 h.)", *Marife*, II/3, Konya 2002, s. 9-12; a.mlf., "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah", *Yedi İklim*, XVI/157 (2003), s. 5-8; Yusuf Ziya Kavakçı, "Muhammed Hamidullah: Zamanımızın Dünya Çapındaki Dev İslâm Âlimi", a.e., XVI/157 (2003), s. 21-28; Hasan Mekki - Muhammed Zâkir, "Mevâkıf min hayâti's-seyh Muhammed Hamidullah", *er-Râbi'a*, sy. 460, Mekke 1424/2003, s. 87-89; Hasan Azûzî, "eş-

Şeyh Muhammed Hamidullah el-Haydarâbâdi: Hayâtühü, cihâdühü fi garbi Urûbbâ", a.e., sy. 460 (1424/2003), s. 90-91; İsmail Yakıt, "Tanıdığımız Çağdaş Bir İslâm Düşünürü ve Türk Dostu: Prof. Dr. Muhammed Hamidullah", *TY*, XXIII/192 (2003), s. 44-48; Casım Avcı, "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (1908-2002)", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, I/1, İstanbul 2003, s. 223-226; İsmail Kara, "Gurûb Etti Güneş, Dünya Karardı ...", *Dergah*, XIII/156, İstanbul 2003, s. 1, 14-18; A. R. Momin, "Professor Dr. Muhammad Hamidullah (1908-2002)", *JC*, LXXVII/4 (2003), s. 83-90; Hurşid Ahmed, "Daktır Muhammed Hamidullah", *Khuda Bakhsh Library Journal*, sy. 132, Patna 2003, s. 13-19; *Fikr o Nazar* (Daktır Muhammed Hamidullah Husûsî İşâat), XL-XLI/1-4, İslâmâbâd 2003; *Ma'ârif-i İslâmi* (İşâat-i Hâs be Yâd-ı Daktır Muhammed Hamidullah), II/2-III/1, İslâmâbâd 2003-2004; Adem Apak, "Muhammed Hamidullah'ın Siyer İlmine Katkıları", *ÜÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1, Bursa 2004, s. 53-72; Abdülhamit Birışık, "Hint Alt-kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünyü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", *Divân: İlmî Araştırmalar*, sy. 17, İstanbul 2004, s. 20.

SAHİH TUĞ - M. KÂMİL YAŞAROĞLU

MUHAMMED b. HANEFİYYE

(محمد بن الحنفية)

Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali b. Ebî Talib el-Hâşimî el-Kureşî (ö. 81/700)

Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan oğlu.

16 (637) yılında Medine'de doğdu. Hz. Ali'nin, ileride bir oğlu daha dünyaya gelecek olursa ona adını (Muhammed) ve künyesini (Ebü'l-Kâsım) vermek için Resûl-i Ekrem'den izin aldığı rivayet edilir (İbn Sa'd, V, 91-92). Ancak kaynaklarda daha ziyade Benî Hanîfe esirlerinden olan annesi Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye'ye nisbetle Muhammed b. Hanefiyye veya İbnü'l-Hanefiyye diye geçer.

Hz. Ali'nin halife seçildiği günlerde yirmi yaşlarında olan Muhammed cesaret ve kahramanlığıyla tanındı. İsteksiz olarak katıldığı Cemel Vak'ası ve Siffin Savaşı'nda babasının sancağını taşıdı. Siyasetten uzak durmayı ilke edinmesine ve bu hususta son derece tedbirli davranmasına rağmen Hz. Ali'nin oğlu olması sebebiyle adı siyasî hadiselerle karıştırıldı. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ölümü sırasında Medine'de bulunan Muhammed, Yezid'e biat etti. Yezid'e biat etmeyip aile fertleriyle birlikte Mekke'ye gitmeye karar veren Hz. Hüseyin'e bu hareketinin doğru olmadığını söyledi ve çocuklarının onunla gitmesine izin vermedi. Hz. Hüseyin'in Kerbe-